

AZ ISKOLAPADBÓL A CSÚCSRA

A GAZDASÁGI ELIT KÉPZETTSÉGE ÉS KARRIERMINTÁI A KILENCVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

A GAZDASÁGI ELIT TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATAI arra utalnak, hogy az elit rekrutációs kritériumai közt a modernizáció során jelentősen megnövekedett a képzettség szerepe (*Kaelble*). A huszadik század derekára a fejlett ipari országokban a felsőfokú végzettség dominánssá vált nem csupán a fizetett menedzserek, hanem a tulajdonosok, bankárok és a gazdaságpolitikusok körében is. A magyar történeti gazdasági elitre vonatkozó vizsgálatok azt az első pillantásra meglepő eredményt hozták, hogy annak képzettségi szintje általában magasabbnak bizonyult mint a fejlett országok gazdasági elitjeié (*Lengyel 1989*). Ezt a korántsem példátlan jelenséget a megkésett iparosodás egyik velejárójaként értelmezhetjük (*Hannah; Kalinova*).

A korai tervgazdaság vezetőinek képzettségi szintje – elsősorban a vállalati szférában – radikálisan csökkent, ám az ötvenes évek második felétől, a személyzeti politika preferenciáinak megfelelően, folyamatos növekedést mutatott. A hetvenes évek második felétől a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező, inkongruens gazdasági vezetők aránya (néhány alulprofesszionizált területet, például a termelőszövetkezeti főkönyvelőket leszámítva) egynegyed-egyötödös volt a gazdaság különböző szegmenseiben (*Székegy; Bernát*).

A felsőfokú végzettség tehát a kései tervgazdasági elit egyik meghatározó jellemzőjévé vált. Az elit másik jellemző vonása abban állt, hogy karriermintája nem ugrásszerű, hanem folyamatos, lépésről lépésre emelkedő volt (*Wasilewski; Bóday*).

Reálisan mérlegelve az nem volt várható, hogy az átmenetgazdaság éveiben az elit képzettségi szintje jelentősen csökken. Igaz ugyan, hogy ugrásszerűen bővült a magánvállalkozók köre, akik közt a szakmunkások felülreprezentáltak, közülük azonban csak elvétve jutottak be az elitbe. A lojalitási szempontok átrendeződésével inkább az inkongruens arány csökkenése volt várható, s ez a felsőfokú képzettség belső jellemzőinek vizsgálatára irányítja a figyelmet. Az a feltevés azonban már reálisabbnak látszott, hogy a folyamatos karriermintákkal szemben az átmenetgazdaság éveiben megnövekszik az ugrásszerű karrier aránya.

Tanulmányunkban egy 1993-as felmérés adatait elemezve arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi jellemzi a gazdasági elit képzettségét, annak tartalma, szintje és

jellege szerint, valamint, hogy mutat-e a képzettség összefüggést a gazdasági elit társadalmi differenciálódásával és karriermintáival.¹

A képzettség dimenziói

A gazdasági elit képzettségét több szempontból tárgyaljuk. Megvizsgáljuk egyfelől a képzettségben testet öltő tudástőke típusát, másfelől pedig az elit képzettségének szintjét illetve jellegét is.

A képzettség mint formalizált tudás a gazdasági elit esetében jórészt a közgazdasági és a mérnöki diplomával igazolt tudástípusok dichotómiájára szűkül; a korábban a gazdasági elitben szintén jelentős szerepet játszó jogi diplomások az államszocializmus idején háttérbe szorultak, bár az átmenetgazdaság éveiben arányuk feltehetően a gazdasági életben is növekedni fog. A képzettség szintjét és jellegét a főiskolai versus egyetemi, valamint a nappali, az esti és a levelező képzés útjai mutatják. Ide kapcsolhatók még a tudományos fokozatok birtoklása és a képzésben összesen eltöltött idő mutatói is.

A képzettség egyik alapvető ismérve a diplomával igazolt tudás típusa. Eszerint az 1993-as gazdasági elitben az inkongruens vezetők előfordulása csekély; a nem felsőfokú végzettségűek csupán 4,4%-os arányt tesznek ki. A két legdominánsabb csoportot a közgazdászok (43,7%) és a mérnökök (36,7%) alkotják, míg a jogi (5%) és az egyéb végzettségűek (10,3%) jóval ritkábban kerülnek gazdasági vezetői pozícióba. A képzettség szintje az egyetemet végzettek (80,6%) dominanciáját mutatja a főiskolai diplomásokkal szemben, míg jellege a nappalisok (82,7%) túlsúlyára utal az esti (16,6%) és a levelező (10,7%) tagozaton végzettek ellenében. Tudományos fokozatot az elit tagjainak 18,2%-a szerzett. A gazdasági vezetők több mint fele legalább 18 évig tanult különböző oktatási intézményekben, ami az első alapidiploma utáni továbbképzés általános mivoltára utal.

Az alapképzettség típusa erős összefüggést mutat a képzettség szintjével és a tanulási idő hosszával is: a közgazdászok között az egyetemet végzettek, a mérnököknél

1 A 341 fős minta öt szegmensből épül fel: tartalmazza a nagy állami és magánvállalatok, a nagybankok felső vezetőit, a gazdasági minisztériumok és kormányhivatalok felső vezetőit, valamint az Országgyűlés gazdasági bizottságainak tagjait.

A vállalatok esetében a mintavétel két lépcsőben történt. Első lépcsőben kiválasztottuk a vizsgálandó régiókat, majd azokon belül a vizsgálandó vállalatok körét. Így a minta tartalmazza Bp. és a környező megyék (Pest, Fejér, Komárom-Esztergom és Nógrád), valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megye feldolgozóipari vállalatainak felső vezetőit.

Állami vállalatok esetén a minta a 300 fő fölötti feldolgozóipari vállalatokra reprezentatív (41%), megye és ágazat szerint. Magánvállalatok (rt-k és kft-k) esetében a minta az 50 fő fölötti feldolgozóipari vállalatok 4,1%-át tartalmazza, ugyancsak megye és ágazat szerint reprezentatívitással. Mindkét esetben a vezérigazgató és első számú helyettesei (vezérigazgató helyettesek, illetve igazgatók) a megkeresettek.

Tartalmazza az 50 főnél több alkalmazottal rendelkező nagybankok felső vezetőit (elnök, vezérigazgató, igazgatók). Megkerestük az Ipari és Kereskedelmi, valamint a Pénzügyminisztérium felső vezetőit (főosztály-vezetők, államtitkár helyettesek, államtitkárok, miniszterek), valamint az ÁVÜ igazgatóit. A minta tartalmazza az Országgyűlés Gazdasági és Költségvetési Bizottságainak tagjait és tisztségviselőit.

A kutatás az OTKA és a CEU RSS támogatásával készült.

pedig az alapképzettségük szerinti főiskolai diplomások felülreprezentáltsága állapítható meg, miközben a mérnökök átlagos tanulási ideje hosszabb. Ez a főiskolát követő kiegészítő képzések gyakoriságának tudható be, ami általában valamiféle közgazdasági képzésben való részvételt jelent. A közgazdászok esetében ugyanakkor a kiegészítő képzés inkább tudományos fokozat megszerzését jelenti. Az egyetemet végzettek körében a nappali tagozat nyújt jobb esélyeket az elitbe kerüléshez, míg a főiskolai diplomás gazdasági vezetők gyakran az esti vagy a levelező tagozaton szereztek képesítést. Feltételezhető, hogy körükben általában a már megindult karrier folytatásának igénye tette szükségessé a megfelelő végzettség megszerzését, vagyis az inkongruens vezetőből kongruenssé válást. Az esti és a levelező tagozat ugyanakkor mind a főiskolai, mind az egyetemi alapképzés kiegészítésére is szolgál, ami a viszonylag hosszabb tanulási időben is kifejezésre jut.

Szegmentáltság és családi képzési minták

Az elit képzettsége szoros összefüggést mutat az egyes szegmensekhez való tartozással. Ez elsősorban a tudás típusára igaz: a közgazdászok erős felülreprezentáltságát figyelhetjük meg nemcsak a bankokban (77,4%), hanem a gazdasági jellegű minisztériumok élén (71,7%) is. A mérnökök csak az egyre szűkülő állami nagyvállalati szegmensben tudták megőrizni pozíciójukat (62,7%), miközben a parlamenti és a magánvállalati szegmensek az egyéb végzettségűek számára is viszonylag nagyobb esélyt adtak a gazdasági elitbe kerülésre.

Jóval gyengébb a kapcsolat a képzés jellege és a szegmensek között. Csupán arra a megállapításra szorítkozhatunk, hogy míg a minisztériumokban és a parlamenti gazdasági bizottságokban az elit tagjainak több mint háromnegyede végzett nappali tagozaton, addig a banki menedzserek körében az esti tagozatnak, az állami és a magánvállalati vezetők esetében pedig a levelező képzésnek is fontos szerep jut.

Ha az elitnek a képzés szintje szerinti szegmentálódását tekintjük, akkor a banki és a minisztériumi elit esetében megállapíthatjuk, hogy szinte kizárólag (94,7%-ban ill. 91,3%-ban) egyetemen képzik az itteni vezetőket, miközben a parlamenti valamint a vállalati szegmensekben a főiskolák is jelentős „kibocsátóknak” tekinthetők; különösen igaz ez a magánvállalati szegmensre, ahol az elit 36,7%-ának főiskolai diplomája van.

A tudományos fokozatok kérdésének vizsgálata egyfelől világosan mutatja, hogy a banki menedzserek (35,6%) és kisebb részt a minisztériumi vezetők (21,7%) körében – összhangban az egyetemi alapidplomával – jelentős a posztgraduális képzés. Másfelől ez ismételten rámutat a magánvállalati szegmens képzettség szerinti heterogenitására, amennyiben nemcsak a főiskolai diplomások, hanem a tudományos fokozattal rendelkezők is felülreprezentáltak ebben a körben. Tovább árnyalja az elit szegmentálódására vonatkozó megállapításainkat a tanulási idő hosszának vizsgálata. Eserint a vállalati menedzserekre a hosszabb, a banki, a parlamenti és a minisztériumi gazdasági elitre pedig inkább a viszonylag rövidebb tanulási idő jellemző.

Összegzésképpen a képzettség és az egyes elitszegmensek közötti kapcsolatot több szempontból is jelentősnek mondhatjuk. Míg a banki és a minisztériumi elitnek szinte monopolisztikus kibocsátója a Budapesti Közgazdasági Egyetem, addig az állami vállalati szegmensben a Budapesti Műszaki Egyetem és a különböző műszaki főiskolák szerepe emelhető ki. A parlament, és különösképp a magánvállalatok gazdasági vezetőinek összetételére ugyanakkor nagyfokú heterogenitás jellemző: ez utóbbi szegmensben jelentős a főiskolai alapképzés utáni kiegészítő képzésben részt vevők és általában véve a mindenféle „képzési vargabetűk” után a gazdasági elitbe kerülők aránya is. Adataink egyúttal arra is utalnak, hogy a banki elit átlagosan rövidebb képzési idővel, de magasabb szinten tanul: az egyetemen, nappali tagozaton végzetek és a tudományos fokozattal rendelkezők körükben felülreprezentáltak. Megjegyzendő, hogy a képzési mintának ez a sajátossága a történeti gazdasági elit pénzügyi szegmensében is észlelhető volt.

A gazdasági elit szegmentáltsága nem csupán az egyes elitszegmensek képzettség szerinti eltérő összetételében nyer kifejezést; elemzésre érdemes a nem, az életkor és a munkahely tényezőinek, valamint a vizsgált elitpozícióba kerülés időpontjának a képzettség egyes dimenzióival történő összevetése is. A gazdasági elitben 15,8%-os a nők aránya. A képzési mechanizmusok szerint a közgazdászok (23,5%), az esti tagozaton végzetek (25,9%) és a főiskolai diplomások (21%) köréből kerülnek ki nagyobb arányban női vezetők, akik általában hosszabb tanulási időszakot tudhatnak magukénak mint férfi kollégáik.

Az eliten belül célszerű elkülöníteni a 45 év alattiak („fiatalok”) és az ennél idősebbek csoportjait is. A jelenlegi magyar gazdasági elitben az idősebb vezetők részaránya a nagyobb (61%), a fiatalok súlya, különösen a közgazdászok (50,3%), kisebb részben pedig a nappali tagozaton végzetek (45,6%) és az egyetemi diplomások (41,6%) körében jelentős. Ugyanakkor ezek a fiatalabb vezetők kevesebb időt fordítottak a tanulásra, kisebb részük szerzett tudományos fokozatot – jellemzően „beérték” a közgazdasági egyetemi alapidiploma megszerzésével.

A gazdasági elit – a magyar településszerkezet sajátosságából fakadóan – túlnyomórészt (77,6%-ban) Budapesthez kötődik. A vidéki vezetők körében átlagon felül vannak jelen a műszaki és az egyéb végzettségűek (29,8% ill. 31,3%), a főiskolai diplomások (44,3%) és különösen a levelező tagozaton végzetek (51,4%). A vidéki vezetők átlagos tanulási ideje hosszabb, ez azonban többnyire valamilyen kiegészítő közgazdasági tanfolyam elvégzését jelenti, hiszen mindössze 7,1%-uk szerzett valamilyen tudományos fokozatot.

A családi képzési mintákra egyfelől – az intergenerációs mobilitás elemzésével – a szülők végzettségéből, másfelől pedig, családosok esetében, a házastárs és a gyerekek képzettségéből következtethetünk.

Származását tekintve az 1993-as gazdasági elit meglehetősen heterogén képet mutat: az apák egyötöde és az anyák több mint egyharmada legfeljebb általános iskolai végzettséget szerzett, miközben a diplomás szülőktől származók aránya az apák

esetében 43,8%-os, míg az anyák esetében alig egyötödre tehető.² Ugyanakkor a házastársak mintegy háromnegyede szintén felsőfokú végzettséget mondhat magáénak. (Az elit tagjainak esetében, mint korábban jeleztük, ez az arány 95,6%-os). Érdekes, hogy a gazdasági elit tagjai jellemzően szívesen (34,6%-uk) házasodnak bölcsész- vagy orvosi diplomásokkal.

A képzési minták átadásában az anyák szerepe egyértelműen fontosabb az apáknál. Az apák képzettsége jóformán semmilyen hatást nem fejt ki az elit tagjai alapképzettségének típusára. Gyenge kapcsolatot mutat a képzettség szintjével és jellegével: eszerint az általános iskolai végzettségű apák gyerekei között a főiskolások, illetve az esti vagy levelező tagozaton végzettek, míg a magasabb végzettségű apáktól származóknál a nappali tagozaton egyetemi diplomát szerzők átlagosnál nagyobb aránya figyelhető meg. Ugyanezek a tendenciák érvényesülnek az anyák képzettségének vizsgálatakor is, de a kapcsolatok itt jóval erősebbeknek bizonyulnak. (A Cramer-mutató értékei a képzettség szintjére illetve jellegére vonatkoztatva 0,17 és 0,18, míg az apák képzettségét tekintve rendre 0,7 és 0,12.) Az anyák képzettsége számottevő kapcsolatot mutat még az elit tagjainak alapképzettség szerinti típusával is: a magasabb végzettségű anyák gyerekeinek körében a közgazdászok, az általános iskolát végzett anyáktól származók esetében pedig a műszaki- és az egyéb végzettségűek felülreprezentáltsága állapítható meg.

A házastársak képzettsége valamennyi vizsgált dimenzióban erősen korrelál az elit képzettségével. Különösen erős a kapcsolat a képzettség szintjével és jellegével: akiknek a házastársa felsőfokú diplomával rendelkezik, azok igen nagy valószínűséggel nappali tagozaton és egyetemen szereztek diplomát. Akiknek a házastársa ellenben legfeljebb az érettségi megszerzéséig jutott, azok között viszont az esti vagy levelező tagozaton végzettek és a főiskolai diplomások fordulnak elő az átlagosnál nagyobb arányban.

Erős összefüggést állapíthatunk meg a házastárs képzettsége és az elit tagjainak képzettségi típusa között is: a közgazdászok házastársai az átlagnál szignifikánsan nagyobb arányban jutottak el a felsőfokú diploma megszerzéséig, miközben a műszaki és az egyéb végzettségű gazdasági vezetők férjeinek illetve feleségeinek körében az alacsonyabb végzettségűek felülreprezentáltságát tapasztalhatjuk. A házastárs képzettsége és a tudományos fokozat megszerzése között is statisztikailag számottevő – bár az előbb vázoltaknál gyengébb – a kapcsolat; a tudományos fokozattal rendelkezők férjei illetve feleségei szinte valamennyien (85,2%-ban) egyetemi vagy főiskolai diplomások. Mindezek alapján megállapítható, hogy az államszocializmus gazdasági elitjéhez viszonyítva az 1993-as elit nemcsak saját képzettségét, hanem családi képzési mintáit tekintve is lényegesen zártabb alakulattá vált.

---

2 Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a bolgár és a jugoszláv gazdasági elit intergenerációs mobilitása lényegesen meghaladja a magyarét (*Kosztova; Lazics*).

A családi képzési minták átörökítése valamelyest a gyerekekre vonatkoztatva is nyomon követhető. Az „elitstátus” egyik szimbolikus kifejeződése a gyerekek részvétele külföldi (nyugati) képzésben. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy a közgazdászok, a nappali tagozaton végzetek és az egyetemi diplomások az átlagosnál nagyobb arányban járatják gyerekeiket külföldi iskolába. Az elitstátus és a képzettség között ugyanezek a kapcsolatok – de magasabb szignifikanciaszinten – lelhetőek fel akkor is, ha a műtárgyakat gyűjtő és a gyerekeiket „elitsportokra” (lovaglás, teniszezés, vitorlázás) járató gazdasági vezetőket is elitstátussal rendelkezőknek tekintjük. Az elitstátushoz hasonlóan korrelálnak a képzettség egyes dimenziói a családi vagyoni nagyságával: a közgazdászok és kisebb részt a mérnökök, az egyetemen valamint a nappali és az esti tagozaton végzetek családjainak vagyona nagyobb, mint az egyéb képzettségi típusba tartozók, a levelezősök és a főiskolán diplomázók családjainak vagyona. Az, hogy a tudományos fokozatot elérők családjának vagyona lényegesen felülmúlja a „csak” felsőfokú diplomát szerzőkét, leginkább annak tudható be, hogy az előbbi csoport jelentősen felülreprezentált a legmagasabb elitpozíciókban.

Karrier és képzettség

A gazdasági elit esetében a megfelelő képzettség megszerzését tekinthetjük a karriert előkészítő, úgymond „nulladik” fázisnak is. Az alábbiakban ezért annak elemzésére térünk rá, hogy a képzettség fentebb értelmezett dimenziói milyen összefüggést mutatnak a későbbi karrier hosszával és periodizációjával, azaz a megtett karrierlépések számával, valamint – a munkába állástól a vezetővé váláson keresztül – az elitpozícióba jutással.

A gazdasági elit döntő többségének – több mint négyötödének – karriermintáit az átmenetgazdaság éveiben is a folyamatos, lépésről lépésre történő előrehaladás jellemezte. Az első beosztástól az elitig terjedő összes karrierlépés számát tekintve nincs számottevő eltérés a közgazdasági, mérnöki és egyéb végzettségűek között, átlagosan négy-öt lépést regisztrálhatunk.

Ennél magasabb számú beosztásváltás jellemzi azokat, akik esti tagozaton szereztek diplomát. A karrierlépések száma és a tagozat jellege között tehát szignifikáns összefüggés van, szemben a képzettség típusával és azzal, hogy főiskolai vagy egyetemi szintről van-e szó. Összességében a képzettség hatása inkább a karrier első időszakában gyakorol befolyást, abban a periódusban, ami a munkába állástól az első vezetői pozícióig terjed. A karrier második időszakában, az első vezetői pozíciótól az elitpozícióig terjedő periódusban e hatás jelentősen csökken: csupán azt regisztrálhatjuk, hogy az egyetemi végzettségűek valamivel több beosztásváltással jutnak el első vezetői pozíciójukból az elitbe, mint a főiskolai diplomások.

A munkába állástól a jelenlegi elitpozícióig terjedő idő a gazdasági elit egészében átlagosan mintegy huszonegy év volt. A közgazdasági végzettségűek esetében ez ennél rövidebb, 19 és fél év, míg a műszakiak és egyéb végzettségűek körében 22–23 év. A főiskolán végzetek három évvel több akkumulációs időt mondhatnak

magukénak, mint az egyetemi diplomások. Mivel, mint láttuk, az egyetemi diplomások karrierjük második szakaszában több beosztásváltással jutnak az elitbe, mindebből az következik, hogy egyszersmind kevesebb időt is töltenek egy beosztásban. Ez így is van: az egy karrierlépésre eső átlagos időtartam az egyetemi diplomások esetében öt év, a főiskolát végzettekénél hat és fél év.

Igen szignifikáns a különbség a nappali és az esti-levelező tagozaton végzettek átlagos karrierideje között: míg a nappalin végzettek átlagosan 19 év alatt jutottak jelenlegi pozíciójukba, a levelezősök 25, az estisek pedig 28 év alatt. A nappalin és az estin végzettek teljes karrierideje között tehát csaknem tíz év különbség van, s ez csak gyengén függ össze a szegmens- és a kohorsz-hatással.

Szignifikáns a karrierlépések száma és a szegmenshez tartozás közötti kapcsolat: míg a parlamenti gazdasági bizottságok tagjait átlagosan három, a bankvezetőket öt beosztásváltás jellemzi. A minisztériumi vezetők, az állami és a magánvállalatok vezetői átlagosan négy-öt beosztásváltással jutottak el első beosztásuktól a csúcsra. Az első akkumulációs időszakot – a munkába lépéstől az első vezetői beosztásig terjedő periódust – tekintve jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az egyes szegmensek között: ez az állami vállalatok vezetőinél a legrövidebb, hat és fél év. Ezzel szemben a második akkumulációs időszak, az első vezetői pozíciótól az elitpozícióig húzódó periódus épp ez utóbbiaknál tart a legtovább, mintegy tizenhat évig, míg a minisztériumi vezetőkénél a legrövidebb, kilenc és fél év. A szegmensek közötti különbség azonban nem tűnik el teljesen, ha a karrier egészét vesszük figyelembe. A minisztériumi vezetők és a bankvezetők esetében ez átlagosan rövidebb, tizenkilenc év, míg a vállalati vezetők esetében hosszabb, huszonkét-huszonhárom év. Összevetve ezt a karrierlépések számával, azt az eredményt kapjuk, hogy a bankvezetők esetében a karrierlépések átlagos időtartama lényegesen rövidebb mint a többi szegmensben.

A fővárosi vezetők valamivel több karrierlépést tettek meg mint a vidékiek, ez pedig összefüggésbe hozható a szegmens hatásával, hiszen a bankárok csoportja a fővárosra koncentrálódik. Ezzel szemben az első vezetői pozícióból az elitpozícióba való eljutás a vidéki vezetők esetében mintegy négy évvel több időt igényel.

Hasonlóan több lépés jellemzi az 1990 után elitpozícióba került többséget is, esetükben azonban a szegmens-hatás nem lehet magyarázat. Kisebb, de ugyancsak szignifikáns a különbség azok közt, akik egy szegmensen belül, illetve szegmensek között váltva jutottak jelenlegi elitpozíciójukba. A szegmensen belüli karrierlépések átlagos száma nagyobb. Itt megint kielégítő magyarázat a szegmentális kereszthatás, mivel a legtöbb szegmenseket átmetező karrierminta a parlamenti képviselők között mutatkozik; márpedig mint láttuk, esetükben a karrierlépések száma alacsonyabb az átlagnál.

Lényegében nincs eltérés a nők és a férfiak karrierjének átlagos hosszát illetően. Ha azonban külön vizsgáljuk az első vezető beosztásig terjedő időszakot, a nemek szerinti eltérés ugrásszerűen megnő: a nők esetében mintegy öt évvel hosszabb várakozási idő előzi meg az első vezetői szelekciót. Mindez bizonyára összefügg a

családi életciklus alakulásával. Ha azonban a női vezetőknek karrierjük kezdetén jelentősen többet kellett várakozniuk, e különbségek azonban a karrier egészét tekintve eltűnnek, akkor ez csak úgy lehetséges, hogy az egyszer már kiválasztott női vezetők a férfiaknál gyorsabban jutnak előre az elitbe. Pontosan így van: azt a meglepő eredményt hozta felszínre a karrierminták hosszával és periodizációjával foglalkozó elemzésünk, hogy az első vezetői pozíciótól az elitpozícióig terjedő időszak átlagos hossza a nők esetében kilenc év, míg a férfiak esetében tizennégy év volt.

Szignifikáns különbség van a fiatal és az idős vezetők karrierjében. A negyvenöt év alatti fiatalok átlagosan három és fél, az idősebbek öt karrierlépéssel jutottak jelenlegi beosztásukba. Az előbbieket átlagosan 13 év alatt jutottak jelenlegi pozíciójukba, az utóbbiak éppen duplája, 26 év alatt. A különbség tekintetében kézenfekvőnek tűnik az az értelmezés, mely szerint generációs hatással van dolgunk: az idősebbek, éppen koruknál fogva töltöttek több időt a pályán, és így több lépést tettek meg. Az, hogy idősebbek lévén több időt töltöttek a pályán, evidens, de miért ugyanennyire evidens, hogy több lépést kellett megtenniük?

Mi tehát úgy véljük, hogy itt alapvetően nem csupán generációs-, hanem kohorsz-hatásról is szó van. Az idősebbek nem pusztán azért töltöttek relatíve több időt karrierjüknek jelenlegi elitpozíciójukat megelőző szakaszában, és nem csupán azért tettek meg több karrierlépést, mert erre több idejük volt, hanem azért is, mert amikor ők kezdték pályájukat, és vártak a vezetői szelekcióra, az átlagos várakozási idő hosszabb volt. Talán sikerül evidenciákat felsorakoztatni ezen érv mellett. Ilyen evidencia az, hogy a negyvenöt év alattiak körében az első pozíciótól az első vezetői pozícióig terjedő periódus átlagosan 6 év, míg az idősebbek esetében ugyanezen akkumulációs időszak 9 év volt.

Nem tér el ettől a karrier vezetői periódusában mutatkozó különbség sem: a fiatalok átlagosan hét évvel vezetővé válásuk után jutottak jelenlegi pozíciójukba, míg az idősebbek esetében ez tíz évvel több időt vett igénybe. Ebben a vezetői akkumulációs periódusban viszont a generációs hatásnak van nagyobb magyarázó ereje. Mivel a fiatalok és idősebbek, valamint az újonnan kinevezettek és a régi vezetők közt nincs érdemi összefüggés, és az elitbe való belépés időpontja valamint a vezetői karrier átlagos hossza sem kapcsolódik egymáshoz szorosan, arra kell gondolnunk, hogy a korosabb vezetők életkoruknál fogva előbb jutottak valamilyen vezetői pozícióba, és hosszabb ideig várakoztak, míg az elitbe bekerültek. Van ebben is kohorsz-hatás, ami különösen a banki intézményrendszer kiépülésével, illetve a parlamenti gazdasági bizottságok létrejöttével hozható összefüggésbe. Egészében azonban a karrierminták és a korcsoportok összefüggését a kohorsz-hatás és a generációs hatás együtt magyarázza.

Állításainkat néhány regressziós egyenlettel is alátámaszthatjuk, illetve tovább árnyalhatjuk. Négy egyenletet állítottunk elő, amelyekkel a vezetői karrierminta két szakaszának hosszát, és az ott megtett karrierlépések számát kívánjuk magyarázni.

$$AKK1 = -0,3 \times KEPZID - 3,7 \times NAPPALI + 0,2 \times KOR + 1,9 \times KOZG + 2,2 \times BANK - 3,1 \times MULTI + 24,5$$

$$AKK2 = 0,7 \times KOR - 2,7 \times BANK + 2,9 \times MULTI + 43,7$$

$$KARR1 = -0,4 \times NAPPALI + 2,3$$

$$KARR2 = 0,7 + BANK + 0,4 \times KOZG + 0,1 \times KOR + 4,9$$

ahol

AKK1 – a munkába állástól az első vezetői beosztásig terjedő évek száma

AKK2 – az első vezetői beosztástól az elitpozícióba kerülésig terjedő évek száma

KARR1 – a munkába állástól az első vezetői beosztásig megtett karrierlépések száma

KARR2 – az első vezetői beosztástól az elitpozícióba kerülésig megtett karrierlépések száma

MULTI – =1 ha valaki több igazgatótanács vagy felügyelő-bizottság tagja, egyébként =0

KEPZID – az oktatásban töltött évek összes száma

NAPPALI – =1 ha valaki nappalin végzett, egyébként = 0

KOR – az életkor

KOZG – =1 ha valaki közgazdasági végzettségű, egyébként = 0

BANK – =1 ha valaki bankvezető, egyébként = 0

A munkába állástól az első vezetői beosztásig terjedő idő hosszát valóban érdemben befolyásolják a képzettség változói. Az első egyenlet tanúsága szerint – mely mintegy ötödében magyarázza az első akkumulációs időszak hosszát – a nappali tagozatos végzettség csaknem négy évvel rövidíti a vezető-kiválasztás várakozási idejét. Ezzel szemben a közgazdasági végzettség, és az, hogy valaki bankvezető, mintegy 2–2 évvel hosszabb belépési időt valószínűsít.

A karrierminta második szakaszában – a vezető-kiválasztástól az elitbe való bejutásig terjedő időben – a képzettség tényezői kiesnek, és a szegmens-hatás, az életkor és a multipozicionalitás mutatkozik igen jelentősnek; e három tényező a vezetői karrierszakasz 42%-át magyarázza.

Az első szakaszban megtett karrierlépések számát sem a képzettség, sem a kor, sem a későbbi munkahely jellege nem magyarázza érdemben. Csupán a nappali tagozatos végzettség gyakorol igen gyenge negatív hatást a kezdeti karrierlépések számára. Nyilván közelebb jutnánk az összefüggések feltárásához, ha az első munkahely ágazatát, az első szakaszban betöltött pozíciók jellegét vennénk vizsgálat alá: a karrierlépések száma összefüggésben állhat az intézményi stabilitással és a gazdasági szervezet hierarchizáltsági fokával.

A vezetői karrierszakasz váltásainak magyarázatában a munkahely, a kor és a közgazdasági végzettség bizonyult szignifikánsnak, összességében a vezetői pozícióváltások tizedét magyarázva. A bankárok, a közgazdasági végzettségűek és az idősebbek több pozícióváltással jutnak az elitbe mint az elit más tagjai. A karrierszakaszok hosszát tehát inkább magyarázzák a képzettség, a kor és a munkahely jellegének tényezői mint a karrierlépések számát. Különösen így van ez a második, a vezetői karrierszakaszban. Egyenleteinkből is fény derül arra az összefüggésre, hogy a bank-szféra vezetőinek az átlagosnál több pozícióváltást kell teljesíteniük, ám az átlagosnál rövidebb idő alatt jutnak az elitbe.

Összegző megjegyzések

Tanulmányunkban az átmenetgazdaság elitjének képzettségét és karriermintáit vizsgáltuk. Elemzésünk szerint az elitbe történő bekerülés mind a képzettség típusával, mind annak szintjével és jellegével szoros kapcsolatot mutat: legnagyobb valószínűséggel a közgazdászok, a nappali tagozaton végzetek és az egyetemi diplomások jutnak az elitbe. Mivel emellett azt is tudjuk, hogy a gazdasági elit jelentős mértékben a fővárosban koncentrálódik, nyilvánvaló, hogy képzés centruma a BKE nappali tagozata. Ez a tendencia a bankok és a minisztériumok élén érvényesül a legerősebben, ugyanakkor egyfelől az állami vállalatok élén a mérnökök és a parlament gazdasági bizottságaiban a jogászok, másfelől pedig a magánvállalati vezetők között a főiskolai diplomások aránya is számottevő. Ezek a képzési mechanizmusok jelentős összefüggést mutatnak az elit nem és életkor szerinti összetételével: a nők, de még inkább a fiatalok körében különösen erős a közgazdasági végzettség dominanciája.

A családi képzési minták vizsgálata azt mutatta, hogy az anyák átörökítő szerepe egyértelműen fontosabb az apákénál. Mindkét szülőre nézve igaz azonban, hogy a magasabb végzettségűek gyerekei inkább választják a közgazdasági, a nappali tagozatos illetve az egyetemi képzést. Az elitstátusz konzerválódására mutatott a házastársak képzettségének és a gyerekek iskoláztatásának vizsgálata: ezekben az esetekben is a közgazdasági tudás, az egyetem és a nappali tagozat magasabb presztízse rajzolódott ki.

A karrierminták elemzése tovább erősítette azt a megállapításunkat, mely szerint a nappali-egyetemi-közgazdasági diplomások jelentik a gazdasági elit belső körét. Ők gyorsabban jutottak jelenlegi elitpozíciójukba, és kevesebb időt töltenek egy-egy alacsonyabb beosztásban mint például egy főiskola esti tagozatán diplomázott mérnök vezető. Nem véletlenül: a minisztériumok és a bankok kínálják a legkedvezőbb esélyt az elitbe történő viszonylag gyors bekerülésre, márpedig ezekben a szegmensekben a nappali tagozaton egyetemi diplomát szerzett közgazdászok pozíciója domináns. Bár az első vezetői beosztástól az elitbe kerülésig terjedő karrierszakaszt a képzettség dimenziói közvetlenül kevésbé befolyásolják, az összetétel hatása miatt itt is a valamikori nappali tagozatosok, egyetemisták és a közgazdászok jobb karrieresélyeit regisztrálhatjuk, hiszen meghatározó szerepet töltenek be a bankmenedzserek, a fiatalok és a felügyelőbizottsági és igazgatótanácsi tagok körében.

LENGYEL GYÖRGY & BARTHA ATTILA

IRODALOM

BERNÁT JÁNOS (1986) Az állami és a szövetkezeti vezetők rekrutációja és mobilitása. In: LENGYEL Gy. (ed) pp. 51–80.
BÓDAY PÁL (1986) Vállalati felső vezetői életutak nemzetközi összehasonlításban. In: LENGYEL Gy. (ed) pp. 165–199.

HANNAH, L. (1984) Entrepreneurs and the Social Sciences. *Economica* No. 203.
KAELBLE, H. (1986) *Social Mobility in the 19th and 20th Centuries*. New York.
KALINOVA, L. (1986) Az irányítási és műszaki dolgozók foglalkozási és szakképzettségi struk-

- túrójának változásai Csehszlovákiában.
In: LENGYEL Gy. (ed) pp. 81–123.
- KOSZTOVA, D. (1992) The Economic Leaders in Post-totalitarian Society: The Case of Bulgaria. In: *Economic Institutions, Actors and Attitudes: East-Central Europe in Transition*.
- LAZICS, M. (1992) Prisoners of the Command Economy. The Managerial Stratum and the Disintegration of “Actually Existing Socialism”. In: *Economic Institutions, Actors and Attitudes: East-Central Europe in Transition*.
- LENGYEL GYÖRGY (ed) (1986) *Gazdasági vezetők rekrutációja, képzettsége és karriermintái a tervezésben*. Bp., BKE. (Szociológiai Műhelytanulmányok)
- LENGYEL GYÖRGY (1989) *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Bp., Magvető.
- SZÉKELY JUDIT (1986) Adalékok a gazdasági szférában dolgozó felső szintű vezetők iskolai végzettségének elemzéséhez. In: LENGYEL Gy. (ed) pp. 27–50.
- WASILEWSKI, J. (1990) The Patterns of Bureaucratic Elite Recruitment in Poland in the 1970s and 1980s. *Soviet Studies* No. 4. pp. 743–757.

TÁBLÁZATOK

I. TÁBLA

A magyar gazdasági elit képzettségének néhány jellemzője 1993-ban (megoszlások, %)

Alapképzettség típusa (n=341)	
Műszaki (felsőfokú)	36,7
Közgazdász (felsőfokú)	43,7
Egyéb	19,6
Képzettség jellege (tagozat) (n=326)	
Nappali	72,7
Esti	16,6
Levelező	10,7
Képzettség szintje (n=319)	
Főiskolai	19,4
Egyetemi	80,6
Tudományos fokozat elérése (n=322)	
Van tudományos fokozata	19,3
Nincs tudományos fokozata	80,7
Tanulmányi idő hossza (n=320)	
Legfeljebb 17 év	48,1
Legalább 18 év	51,9

II. TÁBLA

A gazdasági elit képzettsége szegmensenként 1993-ban (%)

	Minisztérium	Parlament	Bank	Állami vállalat	Magánvállalat	Összesen
<i>Képzettség típusa</i>						
Műszaki	13,0	28,2	8,1	62,7	35,8	36,8
Közgazdász	71,7	28,2	77,4	23,8	40,3	43,8
Egyéb	15,3	43,6	14,5	13,5	23,9	19,4
<i>Képzettség jellege</i>						
Nappali	75,6	82,4	73,3	70,2	71,0	72,9
Esti	17,7	8,8	20,0	16,1	16,1	16,3
Levelező	6,7	8,8	6,7	13,7	12,9	10,8
<i>Képzettség szintje</i>						
Főiskolai	8,7	22,9	5,3	20,7	36,7	19,4
Egyetemi	91,3	77,1	94,7	79,3	63,3	80,6

III. TÁBLA

A gazdasági elit képzettségi típusai nem, életkor, munkahely és a pozícióba kerülés időpontja szerint (%)

	Műszaki	Közgazdász	Egyéb	Összesen
<i>Nem</i>				
Férfi	92,8	76,5	85,1	84,2
Nő	7,2	23,5	14,9	15,8
<i>Életkor</i>				
44 évesig	28,8	50,3	32,8	39,0
45 évestől	71,2	49,7	67,2	61,0
<i>Munkahely</i>				
Budapesten	70,2	87,9	68,7	77,6
Vidéken	29,8	12,1	31,3	22,4
<i>Pozícióba kerülés</i>				
1989-ig	28,8	17,4	15,2	21,2
1990-től	71,2	82,6	84,8	78,8

IV. TÁBLA

A gazdasági elit képzettségének jellege nem, életkor, munkahely és a pozícióba kerülés időpontja szerint (%)

	Nappali	Esti	Levelező	Összesen
<i>Nem</i>				
Férfi	86,9	74,1	82,9	84,4
Nő	13,1	25,9	17,1	15,6
<i>Életkor</i>				
44 évesig	45,6	14,8	40,0	39,9
45 évestől	54,4	85,2	60,0	60,1
<i>Munkahely</i>				
Budapesten	78,4	92,6	48,6	77,5
Vidéken	21,6	7,4	51,4	22,5
<i>Pozícióba kerülés</i>				
1989-ig	21,1	20,4	23,5	21,2
1990-től	78,9	79,6	76,5	78,8

V. TÁBLA

A gazdasági elit képzettségének szintje nem, életkor, munkahely és pozícióba kerülés időpontja szerint (%)

	Főiskolai	Egyetemi	Összesen
<i>Nem</i>			
Férfi	79,0	85,2	84,0
Nő	21,0	14,8	16,0
<i>Életkor</i>			
44 évesig	35,5	41,6	40,4
45 évestől	64,5	58,4	59,6
<i>Munkahely</i>			
Budapesten	55,7	82,9	77,7
Vidéken	44,3	17,1	22,3
<i>Pozícióba kerülés</i>			
1989-ig	24,6	20,6	21,4
1990-től	75,4	79,4	78,6

VI. TÁBLA

Családi képzési minták a gazdasági elit képzettségi típusai szerint (%)

	Műszaki	Közgazdász	Egyéb	Összesen
<i>Az apa végzettsége</i>				
Általános iskolai	18,7	18,9	20,0	19,0
Magasabb fokú	81,3	81,1	80,0	81,0
<i>Az anya végzettsége</i>				
Általános iskolai	40,0	30,9	43,1	36,6
Magasabb fokú	60,0	69,1	56,9	63,4
<i>A házastárs végzettsége</i>				
Alap- vagy középfokú	32,5	17,5	34,6	26,4
Felsőfokú	67,5	82,5	65,4	73,6
<i>Gyereke külföldi iskolában</i>				
Tanul vagy tanult	19,3	21,0	17,9	19,8
Nem tanul és nem is tanult	80,7	79,0	82,1	80,2

VII. TÁBLA

Családi képzési minták a gazdasági elit képzettségének jellege szerint (%)

	Nappali	Esti	Levelező	Összesen
<i>Az apa végzettsége</i>				
Általános iskolai	16,2	20,4	31,2	18,4
Magasabb fokú	83,8	79,6	68,8	81,6
<i>Az anya végzettsége</i>				
Általános iskolai	30,2	46,3	54,3	35,5
Magasabb fokú	69,8	53,7	45,7	64,5
<i>A házastárs végzettsége</i>				
Alap- vagy középfokú	17,6	42,6	51,6	25,5
Felsőfokú	82,4	57,4	48,4	74,5
<i>Gyereke külföldi iskolában</i>				
Tanul vagy tanult	21,8	17,3	15,6	20,3
Nem tanul és nem is tanult	78,2	82,7	84,4	79,7

VIII. TÁBLA

Családi képzési minták a gazdasági elit képzettségének szintje szerint (%)

	Főiskolai	Egyetemi	Összesen
<i>Az apa végzettsége</i>			
Általános iskolai	23,7	16,5	17,8
Magasabb fokú	76,3	83,5	82,2
<i>Az anya végzettsége</i>			
Általános iskolai	51,6	31,0	35,0
Magasabb fokú	48,4	69,0	65,0
<i>A házastárs végzettsége</i>			
Alap- vagy középfokú	47,3	18,9	24,5
Felsőfokú	52,7	81,1	75,5
<i>Gyereke külföldi iskolában</i>			
Tanul vagy tanult	12,7	22,6	20,7
Nem tanul és nem is tanult	87,3	77,4	79,3

IX. TÁBLA

A gazdasági elit karrierjének főbb mutatói a képzettség típusa, jellege és szintje szerint (átlagértékek)

	Munkába állástól vezetővé válásig (év)	Vezetőből elitbe jutásig (év)	Munkába állástól elitbe jutásig összesen (év)	Vezetői pozícióban megtett karrierlépések száma	Összes karrierlépések száma
<i>Képzettség típusa</i>					
Műszaki	7,0	15,0	22,0	2,47	4,42
Közgazdász	8,5	11,0	19,5	2,74	4,68
Egyéb	9,0	14,5	23,5	2,38	4,24
<i>Képzettség jellege</i>					
Nappali	7,0	12,0	19,0	2,49	4,23
Esti	14,0	14,0	28,0	3,02	5,85
Levelező	9,0	16,0	25,0	2,42	4,17
<i>Képzettség szintje</i>					
Főiskolai	10,0	13,0	23,0	2,08	4,23
Egyetemi	7,5	12,5	20,0	2,70	4,50

X. TÁBLA

A gazdasági elit karrierjének főbb mutatói a szegmensek, a nem, az életkor és a munkahely szerint (átlagértékek)

	Munkába állástól vezetővé válásig (év)	Vezetőből elitbe jutásig (év)	Munkába állástól elitbe jutásig összesen (év)	Vezetői pozícióban megtett karrierlépések száma	Összes karrierlépések száma
<i>Szegmens</i>					
Minisztérium	10,0	9,5	19,5	2,35	4,52
Parlament	9,0	12,5	21,5	1,65	3,38
Bank	9,0	10,0	19,0	3,09	5,18
Állami vállalat	6,5	16,0	22,5	2,70	4,55
Magánvállalat	7,5	14,0	21,5	2,40	4,42
<i>Nem</i>					
Férfi	7,0	14,0	21,0	2,60	4,45
Nő	12,0	9,0	21,0	2,47	4,76
<i>Életkor</i>					
44 évesig	6,0	7,0	13,0	2,03	3,67
45 évestől	9,0	17,0	26,0	2,92	5,03
<i>Munkahely</i>					
Budapesten	9,0	12,0	21,0	2,62	4,51
Vidéken	5,0	16,0	21,0	2,45	4,11